

Paul Alvre
(Tartu)

VADJA KEELE PÄRITOLUST JA SELLE KONTAKTIDEST SUGULASKEELTEGA

Läänemeresoome keeltest jõudsid esimestena teadlaste vaatevälja kõige arvukama kõnelejaskonnaga soome ja eesti keel. Kuid ka liivi keele kohta suudeti juba XVIII sajandil õigesti näidata, et ta kuulub koos nende ja lapi keelega samasse soome-ugri keelte rühma [Setälä 1891 : 22; Stipa 1990 : 45 jj.].

Vadja keel sai teadlastele tuttavaks alles XVIII sajandi lõpul. Nimelt avaldas narvalane L. Trefurt tolle sajandi kaheksakümnendate aastate alguses ülevaate vadjalastest, kus ta näitas täiesti õigesti, et vadja keel on iseseisev läänemeresoome keel [Ariste 1956 : 6]. A. J. Sjögren pidas aga vadjalasi ekslikult hämelaste järglasteks [Sjögren 1833 : 53]. R. Raski jaotuses puudusid veel eri keelena vepsa ja vadja keel [Rask 1834 : 13 jj.]. F. J. Wiedemanni arvamus, et vadja keel on lähedalt sugulane just eesti keelele [Wiedemann 1856 : vg. 299 jj.], on leidnud pärastpoole kinnitust.

Kui tänapäeval nähakse vadja keele suurt foneetilist ja leksi-kaalset sarnasust ennekõike Kirde-Eestis kõneldava rannikumurdega ja peetakse tema aluseks üht vana põhjaeesti keelekuju [Ariste 1956 : 18, 1965 : 108 jj.], siis F. J. Wiedemann on A. Ahlqvisti vadja keele grammatikat "Wotisk grammatik" (1856) arvustades tõstnud esile selle keele erakordse läheduse lõunaeesti murdele. Ta vastandab tallinnakeelseile sõnadele *vend, öde, hunt, tangud, aasta* nii vadja omad *welli, sõzar, susi, sūrima, aigasaika* kui ka lõunaeesti *weli, sõzar, susi, suurme, ajastaig*; vokaalharmooniale lisaks kõrvutab ta veel selliseid häälikujusid nagu vadja *rawwä', uwwē', juwwa, sūw-wä* ja lõunaeesti *rawwa, uwwē, juwwa, sūwwä; kagla-, nagla-* sõnade puhul viitab ta õigesti ühisele sarnasusele isegi karjala keelega [Wiedemann 1856 : 299 ja 303]. See on esimene teada olev vadja ja eesti keele ühisjoonte kõrvutus. Kui arvestame võimalust, et nii eesti kirderanniku murre koos vadja keelega kui ka lõunaeesti murded (ning karjala ja vepsa keele eelkäijadki) on läänemeresoome aluskeele varasel, Peipsitagusel perioodil kuulunud samasse, idadialekti

[vt. Alvre 1973 : 151 jj., 291 jj.), on F. J. Wiedemanni tähelepanekuil teaduslikku kaalu ka tänapäeval.

Samas ei näi F. J. Wiedemann täielikult rahul olevat A. Ahlqvisti läänemeresoome keeleala grupeeriinguga, mille puhul Ahlqvist on toetunud A. J. Sjögrenile: lõunas ja läänes häme rühm soome, vepsa (Sjögrenil põhjatsuudi), vadja (Sjögrenil lõunatsuudi), eesti ja liivi keelega; põhjas ja idas karjala keel (Ahlqvist 1856 : III).

Vadja keele seos teiste läänemeresoome keeltega jäi möödunud sajandi teistelegi keelemeestele (M. A. Castrén, O. Donner jt.) üldiselt ähmaseks [Alvre 1973 : 153].

Peeti targemaks loobuda läänemeresoome keeleala rühmitamisest ja piirduda ainult asjaomaste keelte loetlemisega, nagu näiteks A. Genetz veel "Suomen kielioppi's" niigi hilja kui a. 1895 [Genetz 1985 : 3]. Selline näis olevat komme soome keele grammatikais juba alates K. Renvallist: heita pilk soome murrete kõrval ka sugulaskeeltele, vähemalt neilegi, mis soome keele kujunemisele on mingil määral mõju avaldanud (Reinvallil aunuse, vadja ja eesti) [Renvall 1840].

E. N. Setälä on püüdnud läänemeresoome hõimude asendit edasi anda graafiliselt kolmnurgaga, mille tipp on lõunasse. Vadjalased on paigutatud soomlaste ja eestlaste vahele [Setälä 1926 : 162 jj.; 1932 : 35 jj.]. Vadja keeleelementide analüüsis jälgib ta nii läänemeresoome aluskeelest pärinevaid kui ka eesti ja liivi keelega ühiseid jooni ning lõpuks ka eriarenguid. Häälikuseikade kõrval toetub ta ka mõnedele morfoloogilistele kriteeriumidele, kuid tõestusmaterjali vadja-soome lähedussuhete kohta tal ikkagi ei leidu [Setälä 1919 : vg. 747 jj.]. Läänemeresoome lõuna-lääne rühma on õigesti paigutatud liivi, eesti ja vadja keel. H. Ojansuu seisukoht soome läänemeremurrete seosest nimetatud keeltega on E. N. Setälä teooria õnnestunud edasiarendus [Ojansuu 1922 : 140 jj.]. Temagi liigituse peapuudus on aga selles, et eesti keelt vaadeldakse jagamatu tervikuna, kuigi soome keele osas on sellest nõrkusest üle saadud. Vadja keele päritolu selgitamisel tuleb aga tingimata lähtuda, nagu allpool näeme, eesti keele kolmandast peamurdest, s. o. kirderannikumurdest. Seda seika pole läänemeresoome keelte grupeerimisel arvestanud ka L. Kettunen [1940 : 100 jj.], Gy Décsy [1965 : 207 jj.], T. Itkonen [1972 : 93 jj. 1984 : 347 jj.], A. Laanest [1972 : 113 jj.] ega mitmed teisedki uurijad.

A. Raun jaotab läänemeresoome keeled nagu E. N. Setälägi kahte rühma, nimetades neid kirde- (NE) ja edelarühmaks (SW) [Raun 1971 : 45 jj.]. Viimasesse on arvatud liivi, eesti ja vadja keel. Leksikale tuginedes teeb A. Raun olulise järelduse, et kirderühma keeled moodustavad kompaktsama terviku kui edelarühma omad, sest peamiselt just vadja keeles puudub palju sellele rühmale tüüpilist sõnavara. Siin peitub jällegi varjatud vihje sellele, et pole õige

pidada eesti keelt tervikuna põlvnevaks läänemeresoome aluskeele lääne- (või edela-) rühmast, vaid kolmele põhimurdele tuleb läheneda diferentseerivalt, nagu seda on H. Ojansuu jmt. teinud soome keele lääne- ja idamurdega. Nagu eespool nägime, märkas juba F. J. Wiedemann vadja keele suurt sarnasust just lõunaeesti (aga mitte põhjaeesti) murdega. Teisalt on aga eesti kolmanda peamurde, kirderannikumurde kõnlejad erinevalt muudest põhjaeestlastest kuulunud kunagise läänemeresoome idarühma koosseisu [Alvre 1973 : 156 jj.].

P. Ariste teeneks tuleb lugeda, et ta vadja keele suhete uurimise eesti murretega juhatas õigetesse rööbastesse. Kirjutises "Die Beziehungen des Wotischen zu den estnischen Mundarten" visandab ta paari lausega klassikalise lahenduse vadja keele päritolu kohta: "Die sprachliche Form der jenseits des Narva-Flusses wohnhaften Nordosten, die ursprünglich eine Mundart gewesen war, entwickelte sich allmählich zu einer selbständigen Sprache. So entstand die wotische Völkerschaft mit der wotischen Sprache" [Ariste 1963 : 213 jj.]. Narva jõest ja Peipsi järvest ida pool asuva Kirde-Eesti ala asukad eraldusid ülejäänud põhjaeestlastest I aastatuhande vahetusel m. a. j. või osalt isegi varem. Eraldumisel oli oluliseks põhjuseks see asjaolu, et nimetatud ala asukad olid Novgorodi sloveenidega tihedamates sidemetes kui muud eestlased. Oma väidete tõestuseks esitab P. Ariste kõigepealt eesti ja vadja keele ühise vana nimetuse *maakeel* — *mā tšeli*, d. h. die Landessprache. Edasi väidab ta: "Lexikalisch ist das Wotische besonders der nordöstlichen Dialektgruppe des Estnischen nahe" (lk. 214), esitades järgmisi näiteid: *guna* 'Apfel' — est. *õun*, *jahittä* 'kühlen, abkühlen' — *jahutama*, *jevikaž* 'Kransbeere, Moosbeere' — *jõhvikas*, *kusüttä* 'auslöschen' — *kustutama*, *vättä* 'sehen' — *vaatama*, *veti* 'Schlüssel' — *võti* jt.

Ühiste vanade foneetiliste joontena on märkimist leidnud "das Vorhandensein des Mittelgaumenvokals *ɛ*: *vēraZ* 'fremd' — est. *võõras*, *verkko* 'Netz' — *võrk*, *sõneD* 'Sehnen' — südest. *sõne*[?], auf der Insel Kihnu dem nordestnischen Gebiet — *sõneD*. Das Wotische und Estnische kennen kein *õ* ausserhalb der ersten Silbe: *päälikko* 'Oberhaupt' — *päälik* (Gen. *päliku*) < * *päälikko*. In beiden Sprachen kommen mehrere gemeinsame alte Lautverschiebungen vor: *vana* 'alt', *karu* 'Bär' — est. *vana*, *karu* (fi. *vanha*, *karhu*), *käsi* 'Deckel' — *kaas* (fi. *kansi*), *mēZ*, aber Pl. *meheD* 'Mann' — *mees*, *mehed* (fi. *mies*, *miehet*) usw." (lk. 214).

Ühistest morfoloogilistest joontest nimetab P. Ariste "die Partizipendung **-nuk*, **-nük* anstatt **-nut*, **-nüt*: wot. *antan(n)u*, *antannuG* 'gegeben' < * *antannuk*, nordestnisch mundartlich *anDanu*, *anDannu*, südestnisch *anDnu*[?], *anDnu*. Das Vorkommen des Essivs ist in der estnischen Volkssprache nur im Nordesten registriert worden:

lapsenna 'als Kind', *poikanna, poiGannas* 'als Sohn' -- wot. *lahsenna, poikanna*. Charakteristisch für das Wotische und Estnische sind Verben vom Typus wot. *viipün* 'weilen, verweilen', *murtüB* 'brechen, brüchig sein' -- est. *viibin, murdub*; die sogenannte *a-, ü-*Mehrzahl: *živäi, živaitä* 'Steine' -- est. mundartlich *kiva*; das *s*-Imperfekt: wot. *antazin* -- est. *andsin* 'ich gab'" (lk. 214).

Kokkuvõtvalt vадja keele ja eesti murrete kohta märgib P. Ariste põhjendatult, et "Der nordöstliche Dialekt ist in vieler Hinsicht phonetisch altertümlicher als die anderen Dialekte und Mundarten der estnischen Sprache. Das Wotische ist noch altertümlicher. Es ist eine wahre Schatzkammer für die Erforschung der Geschichte der estnischen Sprache. Vieles, was für das Estnische theoretisch rekonstruiert wird, ist im Wotischen heutzutage noch vorhanden" (lk. 214).

Õeldu on sulatõsi, kui peame silmas näit. *sise-* ja *lõpukadu*, mida vадja keel ei tunne, või ka pikkade vokaalide lühenemist järgsilpides. Et eesti keele praegu muutumatu *nud*-partitsiip on kunagi käändunud, selgub võrdlusest vадja keelega, kus mitmuse vormid erinevad ainsuse omadest, eesti keeles aga mitte. Vrd. *erren antannu, eremma antannuD* — *olen andnud, oleme andnud* 'olen andnud, oleme andnud'. Vадja mitmuse 1. ja 2. isiku pöördelõppude *-mma, -tta* vokaal on sama kui eesti vanas kirjakeeles G. Mülleril või Kodavere murdes jne. Sellele ja mitmele teiselegi foneetilisele ühisjoonele vадja ja eesti keeles on juhtinud varem tähelepanu ka L. Kettunen [1913 : 205, 1930 : 173 jj.], kelles tuleb üldiselt näha teenekat vадja keele uurijat. Kuidagi ei saa aga leppida tema fantastiliste seisukohtadega selle keele päritolust. Kord on ta nimetanud vадja keelt segakeeleks, milles esinevat konglomeraadina soome, eesti ja teiste läänemeresoome keelte elemendid, teine kord pidanud aga seda arenenuks soome keelest [Kettunen 1960 : 216, 1940 : 100 jj.]. Mis puutub aga vадjapärasustesse Kodavere murdes, näit. *st* asemel *ss* (vdj. *mussa*, mitm. *musaD* — Kodavere *mūs*, mitm. *mušsaD* 'must, mustad', siis arheoloogia andmeil seletub see vадjalaste hilisema sisserändamisega Eestisse [vt. Ariste 1963 : 215 ja seal mainitud kirjandust].

Vадja ja eesti keele leksikaalsete, foneetiliste, morfoloogiliste jt. ühisjoonte täpsem uurimine seisab alles ees. P. Ariste on oma lühikeses programmilises kirjutises "Die Beziehungen des Wotischen zu den estnischen Mundarten" näidanud ainult suuna, mida mõõda tuleb edasi liikuda. Iidsete ühisjoonte kõrval leidub kindlasti ka niisugust, mis on teisest keelest saadud laenamise teel või tekkinud täiesti iseseisvalt paralleelse arengu tulemusel. Alati pole kerge otsustada, millist tõlgendusvõimalust valida, sest arvestatavaid argumente võib leida nii ühe kui ka teise seisukoha kasuks.

Vадja keelel on pikka aega olnud kokkupuuted ka isuri keelega ning ingerisooe murretega. P. Ariste on monograafias "Keelekon-

taktid" juhtinud eraldi tähelepanu läänemeresoome keelte omavalhelisele mitmekeelsusele, kusjuures vadja ja isuri keel on avaldanud üsna suurt mõju soome keelele, kuigi võib tõdeda ka vastupidist [Ariste 1981 : 52 jj.].

Järgnevalt vaatlusele tulevaist eesti ja vadja keele morfoloogilistest ühisjoontest on ainult *a*-mitmus selline, mida teistes läänemeresoome keeltes ei tunta. Seevastu *s*-illatiiv, *nna*-, *nnä*-essiiv, *ka*-komitatiiv, *na*-, *nä*-komitatiiv, *nta*-, *ntä*-ekstsessiv ja tugevaastmeline *i*-mitmus on levinud laiemaltki, kuigi nad samas kitsamalt võttes on ka eesti ja vadja keele ühisjooned.

a-mitmuse kasutusulatusest eri sõnatüvedes (näit. *e kása* 'käsi', *püksata* 'püksteta', vdj. *kaivajē* 'kaevude', *verkassa* 'võrkudest', *čivāizā* 'kivides', *rissāi* 'riste', *čirppai* 'kirpe' jt.) on siinkirjutaja andnud varem põhjaliku ülevaate [Alvre 1964 : 65 jj.]. Mõned uurijad (näit. L. Posti) on pidanud *a*-mitmust läänemeresoome aluskölest pärinevaks, kuid siinkirjutaja arvates on see tekkelt süiski hiline ja vadja keelde saadud laenuna eesti keelest. Igatahes *a*-mitmuse süünd ulatub tagasi aega, mille kohta puuduvad eesti keelest kirjalikud ülestähendused. *a*-tunnuse tekkeaja võib piiritleda ainult häälikumuutuste abil. *a*-mitmuse sünni eelduseks oli diftongi järelkomponendi kadumine rõhutust silbist. L. Kettunen arvab, et see muutus on toimunud väga vara, enne dentaalspirandi *δ* kadu partitiivist (*verkkoida* > *verkkoda*; Kettunen 1960 : 116).

Vadja keele *a*-mitmus kuulub eesti keele, eriti Kodavere esinemusega geneetiliselt ühte. Vadja keel on laenanud *a*-, *ä*-tunnuse ajal, mil teatud kontakt eesti ja vadja alade vahel oli veel olemas. Läänest alguse saanud *a*-mitmuse levik on peatunud Ida-Vadja murde piiril, mis näitab ühtlasi selle suhteliselt hilist saabumist Vadja aladele.

s-illatiiv. Läänemeresoome keelte kõigi illatiivitüüpide lähetekohaks on * - *sen*, mis kahe- ja enamsilbilistes vokaaltüvedes on häälikuarengu * - *sen* > * - *zen* > -*hVn* läbimisel tänapäevaks *s*-ainese kaotanud (sm *poikahan* > *poikaan*). E. N. Setälä järgi [1899 : 246] on *s*-element ootuspärane vaid juhtudel, kus sõnatüve viimane silp algas *h*-ga (*venehesehen*). Lõpp * - *sehen* on ise -*sen* + -*hen* kontaminatsioon [Kettunen 1962 : 92]. *h* kaole järgnes eesti keeles *s*-i geminatsioon (-*sse*). Kontraheerunud noomeneist on tänapäevaks -*sse* üldistunud vähemalt paralleelvormina kõigisse noomeneisese: *päässe* ~ *pähe*, *koisse*, *vankrisse*, *sabasse* ~ *sappa*, *käesse* ~ *kätte*, mitm. *kätesse* jne.

s-illatiiv on vadja keeles sama üldine kui eestigi keeles. Lõpud -*se*, -*sē* võivad liituda kõigile sõnatüüpidele, näit. *pähēsē* ~ *pähe* 'pähe', *lidnāsē* ~ *lidnä* 'linna', *senoisē* 'sõnadesse' jt. Ida-Vadja erandlik esinemus *primä-sēG* 'piimasse' viitab sellele, et illatiivile on liitunud veel latiivi * - *k*. *s*-elemendi aktiivust tõendab asjaolu, et emfatee-

riva tunnusest võib *-sē*, *-sē* liituda isegi allatiivile: *emālcēs* 'emale', *jankoirēsē* 'jalgadele' [Ariste 1948 : 31].

Isuri keeles on lõpp *-sse* või *-s* levinud samuti üle oma al-
gupäraste piiride. Soikola ja Alam-Luuga murdes on *s-*, *h-*, *k-* ja *t-* lõpulistel sõnadel illatiivi lõpuks alati *-sse*: *tuivahasse* 'taevasse', *venehesse* 'venesse', *sittuisse* 'sidemesse', *kātkühesse* 'hälli'. A. Laanesti arvates on *s-* tunnuse levikut *k-* ja *t-* lõpulistesse sõnadesse võinud soodustada vadja keele mõju, kus illatiivi lõpp *-sē*, *-sē* on üldine. Vadja keele mõju arvele tuleb panna seegi, et Alam-Luuga murre viljeleb tänapäeval *s-* illatiivi kõigist sõnatüüpidest, näit. *sākkis* 'kotti', *bolnitsās* 'haiglasse', *linnoiZ* ~ *linnoisE* 'linnadesse' [Лаанест 1966 : 101, 111 jj.].

Soome keele Alam-Luuga murdest on juba V. Porkka [1885 : 67 jj.] registreerinud selliseid illatiivivorme, nagu *pūisse* 'peadesse', *kiukaasse* 'kerisesse', *kattoisse* (*-ttooisse*) 'katustesse', *jalkoisse* (*-oosse*) 'jalgadesse', *sitēhisse* 'sidemetesse' jt. J. Mägis-
te järgi [1925 : 43] on *sse-* lõpp üldine just mitmuse illatiivides: *sākkīsse* 'kottidesse', *rummenīsse* 'aganaisse' jt.

s- illatiivi ulatuslikul kasutamisel eesti ja vadja keeles on ilmselt ühised juured. Selle ekspansioon isuri keelde ja soome keele Alam-Luuga murdesse on lähtunud vadja keelest. Läänemeresoome keelte lõunarühmas kasutab *s-* illatiivi veel liivi keel, kuid sel pole vaadeldava keeleala kirdeosaga otsest seost.

na-, *nnā-* essiiv. *n-* geminaadiga essiivid, nagu osutavad näit. soome *vuonna* (<* *vōtna*) 'aastal', *kevännä* (<* *kevātnā*) 'ke-
vadel' jt. on reeglipäraselt tekkinud konsonantse liitumise tulemusel. On oletatud ka muude geminaatkonsonandiga käändelõppude (ines-
siivi, adessiivi, allatiivi) analoogia võimalust [Ruoppila 1955 : 96] või lõpukao korral kalduvust *n-* i pikenemiseks [Hakulinen 1925 : 118 jj.].

Eesti murdeist on essiiv üldiselt kadunud (erandiks vaid kirde-
ranniku *na-* ~ *n-* ja *na-* esinemus). Kirjakeelde on essiiv toodud kunstlikult nõrgaastmelisena K. A. Hermannilt poolt 1884. aasta grammatikas. Geminaadilised *na-*, *nnā-* vormid (viimased rõhutu silbu järel) on tüüpilised kirdemurde kesk- ja idaosale [Must 1967 : 208], näit. *sulasenna*, *vihkuDenna*, *jokeñna* 'jõena' *mārGañna*, *poisñna* jt.

Vadja keelealal on murrakuid, kus *nn-* essiiv on üldine [Ariste 1948 : 36], näit. *ūvāñnā* 'heana', *emāñnā* 'emana', *kōllunna* 'surnuna', *ēhtagonna* 'õhtul', kuid paiguti on kasutusel ka *na-*, *nā-* tüüp. Väär-
rib tähelepanu, et ka lõpukao korral on *nn-* esinemus veel selgesti eristatav: *tūlēñ* 'tuulena', *ōmeñ pāñ* 'hommepäev' (Lempola).

nn- essiivi kasutamine isuri keeles piirdub vaid Alam-Luuga murdega (mujal *-na*, *-nā* > *-n*), näit. *nōrenna* *tūtōñnā* 'noore

tüdrukuna'. *vahtina* 'vahina', *arki pännä* 'argipäeval'. Lõpukao korral on *-n* poolpikk: *lapsen* 'lapsena', *seppän* 'sepana'.

Ingerimaa soome murdeis tuntakse *nn*-essiivi vaid Alam-Luuga alal, ent sealgi paiguti paralleelselt *na-*, *nä-*tüübiga, näit. Kurgo-la murdes *jäänä* ~ *jäänü*, *piikanna* 'toatüdrukuna', *nuorikkona* ~ *nuorikonna* jt. [Leppik 1975 : 77]. Rosona murdest loetleb J. Mägiste [1925 : 51] vaid *nn*-lisi vorme: *pappinna* 'õpetajana', *kotoinna* jt.

Geminaadiline essiiv on olnud kasutusel veel Tütarisaarel ja Viiburist lääne pool, haakudes seega geograafiliselt vaatluse all oleva keelealaga. Ent *nn*-essiive leidub ka Loode-Laadoga murdepiirkonnas [Leskinen 1963 : 48 jj.] ning sporaadiliselt mujalgi Soomes [vt. Ruoppila 1955 : 94 jj.].

ka-k omitatiiv. *ka*-komitatiiv on üks läänmeresoo keelte hilisemaid käändeid. Ta on postpositsionaalse päritoluga, mille taustaks on omakorda substantiiv *kansa* [Oinas 1961 : 52 jj.].

Eesti vanema kirjakeele mälestised peegeldavad selgesti *ga*-komitatiivi kujunemise viimast faasi. XVI ja osalt ka XVII sajandil on veel tegemist *kaas*-postpositsiooniga, näit. H. Stahlil *Paßunade kaas* 'pasunatega'. XVII saj. keskpaiku kadus sõna lõpust *s*, järelejääv postpositsioonivorm *ka, kah* kirjutati esialgu veel põhisonast lahku, kuid XVII saj. lõpul muutub käändelõpp *-ga* järjekindlaks [Rätsep 1979 : 79 jj.]. Mõnedes murretes ja rahvalaulude keeles võib *-ka* käändelõpus olla rudimentaarselt säilinud, näit. *kiingas* 'kellega', *Miskas* 'millega' [Oinas 1961 : 26 jj.]. Käändelõpul on murdeis rida häälikulisi variante, nende hulgas selliseid, mis alluvad vokaalharmooniale, on kaotanud lõpuvokaali jm. (*-Ga*, *-Gä*, *-ga[?]*, *-gä[?]*, *-Ge*, *-kka*, *-G* jt.), näit. *kahe meheGä*, *rõömupidug* 'rõõmupeoga'. Arhailises kirderanniku murdes ja sealseis rahvalauludes asendab *ga*-komitatiivi sageli analüütiline konstruktsioon genit. + *käs(as)*, näit. *poiste kaasas*, *uole kaas* 'hoolega' [Must 1987 : 216].

Vadja keele komitatiivi tunnus *-kã* ei allu vokaalharmooniale, näit. *jangãkã* 'jalaga', *tüttãrẽkã* 'tütrega', *izãkã* 'isaga'. Erandiks on ainult isuripärane Kukkusi küla murrak, kus komitatiivi käändelõpul on ka eesvokaalne variant, näit. *nãhsẽkã* 'lapsega', kuid *lehmkã*. Lausefoneetiliselt võib kõikjal käändelõpu vokaal lüheneda (*-kã*, *-ka*).

Mitmed möödunud sajandi ja käesolevagi sajandi vadja keele uurijad on *kã*-elemendi lahku kirjutanud, pidades seda postpositsiooniks (näit. *tãmã kã* 'temaga'). P. Ariste arvates oli vadja komitatiiv iseseisva käändena juba tollalgi olemas [Ariste 1948 : 39 jj.]. Vokaalharmoonia täielik puudumine viitab siiski käändelõpu suhteliselt hilisele tekkele.

Karjala keele sugemetega isuri keel kasutab komitatiivseis konstruktsioonides ootuspäraselt *kera*-postpositsiooni. Erandiks on

ainult Alam-Luuga murre, mis naabruses paikneva vadja keele ja osalt soome keelegi mõjul on üle läinud *ka*-komitatiivile. Käändelõpu ees on paiguti säilinud genitiivi *-n*; sel juhul on tegemist liitunnusega *-ŋkā*, *-ŋkã*, näit. *pojanċă* 'pojaga', *maijonċă* 'piimaga', *pãrrẽŋkã* 'peeruga'. Murrakuti on genitiivi *n* kadunud ja lisaks käändelõpu pikk vokaalgi lühenenud, näit. *hepozeka* 'hobusega', *vennekã* 'paadiga' [Laanest 1986 : 105]. J. Mägiste kirjapanekuis Rosona murdest prevaleerib *ŋka*-käändelõpp [Mägiste 1925 : 96]. Pikavokaalsed vormid tunduvad Ingerimaal üldse vadjapärastena, sest vadja keeles on toimunud üldine areng *ns* > *Vs*, isuri ja soome keeles aga mitte, kus ka *ansa* ja *konsu*, vadja keeles aga *ãsa* ja *kẽZ* [Kettunen 1930 : 92 jj].

Ingerimaa soome keelest on kasutada *ka*-komitatiivi näiteid Kurgola ja Rosona murdest, s.o. Alam-Luuga keelealalt. Kurgolas on käändelõpuks *-ŋka(a)*, *-ŋkã(ã)*, näit. *jalanċka* ~ *jalanċkaa* 'jalaga', *hãnnãŋkã* ~ *hãnnãŋkã*, ülekaalus siiski lühivokaalne variant [Leppik 1975 : 68]. Rosona murde näiteis on käändelõpu vokaali lühike: *ahilojŋka* 'ahelatega'. *sãikeiŋkã* 'keermetega', *ka*-komitatiivi levikuala ulatub teiselegi poole Soome lahte (ennekõike Viiburi ja kaguhäme murdeala, sporaadiliselt mujalgi) [Oinas 1961 : 44].

Ülevaatlikkuse mõttes lisatagu, et *ka* liivi keel kasutab *ka*-komitatiivi (käändelõpud *-ka*, *-k*, *-ks*, *-kãks*), kuid sel pole vaadeldava keeleareaaliga otsest seost.

na-, *nã*-komitatiiv. Läänemeresoome *ne*-komitatiivi kõrval eksisteerib paiguti ka *na*-, *nã*-komitatiiv, mis näikse olevat arhailisem. Tõenäoliselt on *ne*-komitatiivi *n*-aines sama kui essiivi *n*. P. Ravila järgi tähendaski **mees vaimoina* algelt 'mies vaimollisena' [Ravila 1941 : 46]. Kuigi *ne*-komitatiivi *e*-ainese tekkelugu pole päris selge, tuleb essiivse lähte korral pidada teda sekundaarseks.

Eesti keele *na*-komitatiivi on mõõdnud sajandil oma töodes maininud juba E. Ahrens [1853 : 68] ja F. J. Wiedemann [1875 : 297]. M. Must [1987 : 217] esitab kirderanniku murdest järgmised näited: JõePr *naD seisusitte varsinasa* 'koos vartega', Kad Võhma *erneD saiD varsinasa kistud*.

Vadja keeles esineb nn. II komitatiiv P. Ariste järgi [1948 : 42] vaid mõnekümnest sõnast, käändelõpuna *-nã*, *-nã*, näit. *tunemma poigad naisinã* 'tuleme pojad oma naistega', *keik teizet pereinã tunnas* 'kõik teised tulevad oma perekondadega', *tempazin pũ jurinã* 'tõmbasin puu juurtega välja'. Pikk vokaal viitab käändelõpuga *k* kkusulanud possessiivsufiksile (**-hen*). Jõgõperã murrakust on registreeritud ka *nẽ-*, *nẽ*-lõpulist komitatiivi, näit. *perenẽ i poikikã* 'perega ja poistega', mille puhul on tegemist ilmse isuripãrasusega.

Vadja *na*-, *nã*-komitatiiv haakub vahetult kirde-estli esinemusega. Rudimentaarseil *na*-, *nã*-vormidel on keskne koht

ne-komitatiivigi essiivse päritolu tõestamisel, kuigi viimast on püütud mõnikord seostada ka instruktiiviga.

na-, nã-komitatiivil on vasteid veel soome edelamurdes ja selle naabruses ning isegi lõunalapi murdes *ina-lähtelisena [Itkonen 1883 : 366]. See viitab na-, nã-vormide varasemale ulatuslikumale kasutamisele läänemeresoome-lapi keelealal. Läänemeresoome ne- ja na-, nã-komitatiivide vasteks on mordva E nek-, nek-, M ñk-vormid, mis kõigi eelduste kohaselt on seal samuti essiivsed moodustised (-na, -nã + latiivi -k).

nta-, ntã-ekstsessiiv. Ekstsessiiv on moodustunud vana lokatiivi ja ablatiivi sufiksrite liitumise teel. Näiteid ekstsessiivi kasutamise kohta võib leida kõigest läänemeresoome keelist, erandiks vaid vepsa keel, näit. sm murd. *kotonta, luonta* 'juurest', krj *tagoanda* 'tagant', is *takkãnd* 'tagant', *sĩnd* 'sealt', vdj *kotonta, e kodunt, tagant*, lv *tagand, kougãnd* 'kaugelt'. Ekstsessiiv on üldiselt ebaproduktiivne käänne, mille tarvitamine piirdub ennekõike adverbijuhtudega. Vadja-isuri-kagusoome keelealal on ekstsessiiv tunginud siiski noomeniparadigmasse ja teda saab kasutada nimisõnust, mis märgivad ametit, tegevusala või olukorda, ja nimelt sel puhul, kui on juttu sellest ametist või olukorrast lahkumisest. Seepärast esinebki ekstsessiiv põhiliselt ainsuses.

Vadja keeles on sellise ekstsessiivi levikualaks Pummala-Lempola murrak, käändelõpp *nD*, näit. tuli *f a d e i kotuõ sondatinD* 'tuli Fadei koju soldatist', *tuleb vällã karjusĩnd* 'tuleb ära karjusest', *tuli terviõssi lasivãnd* 'sai haigusest terveks' [Ariste 1948 : 38].

Isuri eri murdeist on registreeritud ootuspäraselt lokaalseid ekstsessiive, nagu *lõnd* 'juurest', *sĩnd* 'sealt', *takkãnd* 'tagant', *ligempãant* 'ligemalt', *kotont* 'kodunt', *ulkonta* 'väljast' [Särkkä 1969 : 81 jj.]. Ent nende kõrval leidub näiteid ka elukutset märkivate sõnade kohta: *tuli poiZ paimenenD* 'tuli karjaseametist ära', *storozãnd poiZ* 'valvurikohalt ära', *soDamõhent kotti* 'sõjaväest koju', *oBaštajanD pensijale* 'õpetajakohalt pensionile', *poiZ trengint* 'ära sulaseametist' [lk. 155 jj.].

Soome keele kagualale (kaasa arvatud Ingerimaa murded) on omane ulatuslik noomeniparadigmasse kuuluva ekstsessiivi kasutamine, näit. Lavansaari *nuorent ast* 'noorest peale', Virolahti *mene pois isompĩ kiusattavanta* 'mine ära suuremaid kiusamast', Lemi *Vie lehmãt leãvõ sũnt paimenettavant!* 'Vii lehmad lauta sealt karjatamast' (karjatatavast)!, Hietamãki *lãksin likkant lapsenikkana olemasta* 'plikana olemast', Tũrõ *tulin ketrãjãnt pois* 'tulin ketrajakohalt ära' [Särkkä 1969 : 148]. Soomes ulatub selliste ekstsessiivide levik osalt isegi kaguhãme ja savo murdealalele.

Vanadest ingeri rahvalauludest võib leida üha uusi noomeni-

paradigmasse kuuluvaid ekstsessiivivorme, nagu *sanottavanta, kutsarinta, pois orjenta, huolentaisi, vaivontaisi* jt., mis kõik viitab nende suurele vanusele.

P. Ariste arvates [1969 : 150] on vadjalased saanud ekstsessiivi isureilt, sest tugevaastmelised vormid *kotonD* ja *takanD* pole vadja keeles ootuspärased (p.o. **kõnD* ja **tuganD*). Selle kohta on T. Särkkä [1969 : 91] märkinud, et mujalgi pole tugevaastmelised ekstsessiivivormid häälikuseaduslikud (näit. sm *kotonta, takanta*). Vanade, juba läänemeresoome aluskeelde ulatuvate ühiste partiklite pinnalt on eri keelis nende tarvitussfäär avardunud erinevalt. Näiteks pole mõeldav, et vdj postpositsioon *tüvent* 'juurest' oleks laen isuri keelest, sest seda seal pole lihtsalt olemas. Noomeniparadigmasse kuuluva ekstsessiivi tekke, selle tarvitamise avardumise ja leviku tuumalaks on aga ilmselt olnud soome keele kagumurded. Vadja keelde on niisugune ekstsessiivikasutus jõudnud küllaltki hilja, sest, nagu eespool märkisime, tuntakse seda üpris piiratud Pummala-Lempola murrakualal.

sä-terminatiiv. Kõigis läänemeresoome keeltes rakendatakse terminatiivseis konstruktsioonides *sä*-partikleid (näit. sm *saakka* 'kinni', e *saadik*), mis vadja, isuri, soome, karjala ja vepsa keeles on lühenenud käändelõpuks. Vepsa ja karjala keele Aunuse ning lüüdi murde *sä*-terminatiiv on tekkinud vadja-isuri-soome esinemusest sõltumatult. F. Oinase arvates vepsa keeles on seda tehtud isegi varem kui mujal [Oinas 1961 : 174].

Vadja keeles liitub terminatiivi käändelõpp *-ssä* (idavadjas *-ssäG, -ssäk*) illatiivile või allatiivile, näit. *kotõssa* 'koduni', *valgetikkõssä* 'koiduni', *vanässä i surmässä* 'vana(duse)ni ja surmani', *pellolēssä* 'põlluni'. Postpositsioonist **säk* lähtununa ootaks käändelõppu *-sa* (*-säG*), kuid illatiivi ja allatiivi käändelõpu *n*-i assimileerumine *s*-iga on andnud tulemuseks geminaadi (*ns > ss*). Käändelõpul *-ssä* puudub eesvokaalne variant [Ariste 1948 : 40], mis viitab tema suhteliselt hilisele päritolule.

Isuri keelealal viljeldakse *sä*-terminatiivi Alam-Luuga murdes, mõningal määral ka Soikola murdes; käändelõpp on *-(s)sä*, näit. *mähässä* 'maani', *tähässä* 'siiani', *lounässä* 'lõunani'. A. Laanesti arvamusel [1986 : 106], et isuri keelde ja soome keele Alam-Luuga murrakutesse on *sä*-terminatiiv tulnud vadja keelest, võib ühineda ehtvadjapärase muutuse *ns > ss* tõttu, rääkimata kaudseist kriteeriumeist.

Soome keele Rosona murdes on terminatiivi lõpp *-ssä*, mis liitub üldiselt illatiivile ja elatiivile, mõnikord ka partikleile, näit. *kuolemässä* 'surmani', *tähässä* 'siinamaani', *küllässä* 'külani', *nuorvestässä* 'noorpõlvest saadik', *sieltässä* [Mägiste 1925 : 57]. Nagu vadja ja isuri keeleski puudub ka siin *sä*-terminatiivil eesvokaalne variant. Et sõnalõpu *-n* on soome ja isuri keele Alam-Luuga

murdeis üldiselt kadunud, on neis keeltes puudunud isegi illatiivis eeldus *ss*-ilise terminatiivilõpu tekkeks, rääkimata elatiivist, kus ootaks ainult *s*-vorme.

Tugevaastmeline *i*-mitmus on tüüpiline eesti kirderaaniku murdele, vadja keelele, isuri ja soome keele Alam-Luuga murdele, põhja pool Soome lahite aga ennekõike Viiburi murdele, näit. e *rinDuñni* 'rindadeni', *rohtost* (: ains. elat. *rohost*) 'rohtudest', vdj *janchoissa* 'jalgadest', *poikiänte*, is *vihtoiks* 'vihtadeks', *verkkoil* 'võrkudel', sm *rantoil* 'randadel', *parempil* 'parematel' [vt. detailsemalt Alvre 1989 : 88 jj.]. Teiseks eraldi tekkinud tugevaastmelise *i*-mitmuse piirkonnaks on lõunaeesti Tartu murderühm ja Soomes teatavate põhjapoolsete murrete alad.

Vadja, isuri ja soome keele tugevaastmelise *i*-mitmuse vormid on mõnevõrra varasemal arenguastmel kui eesti keele omad. Tugevaastmelise tüve diftong ja *i* on sekundaarsed, sest nad on tekkinud kontraheerumise tulemusel (**jalkoiden* >> *jalko--en* > *jalkoin*, **poikiiden* > *poiki--en* > *poikin*). Tugevaastmeline *i*-mitmus baseerub mitmusetüvelisel genitiivil ja komitatiivil (**jalkoiden kansa-*). Viimase vahendusel on uus tüvi üldistunud kõrgisse obliikvakäändeisse. Nähe on seega põhiliselt samasugune, kui eesti kirjakeele *de-* ja *e-*mitmuse puhul, kus erinevalt tugevaastmelisest *i*-mitmusest toimus uue delinatsioonitüübi väljakujunemine ainsusetüvelise genitiivi ja komitatiivi (**jalkaden kansa-*) taustal.

Mis puutub aga *loi-*, *loi-*-tunnusega mitmusevormidesse vaadeldavais keeltes, siis teatud sõnatüüpidest viljelevad neid soome keele kagumurded, Ingerimaal savako- ja äürämöisalad, isuri keele piirkonnas Soikkola, Hevaha ja Oredeži murded. Soome ja isuri keelest on *loi-*, *loi-*-mitmus kandunud ka vadja keelde (sõnatüübid *kotiloissa* 'kodudest', *tüttöloillä* 'tüdrukutel' jt.).

Näeme, et vaatluse all olnud morfoloogilistest ühisjoontest vadja ja selle naaberkeeltes on osa selliseid, mille puhul nende paralleelne kujunemine eri keeltes on samade predispositsioonide olemasolu korral igati võimalik, mõnikord isegi ootuspärane. Nii on tugevaastmelise *i*-mitmuse vormide tekke eelduseks mitmusetüvelise mitm. genitiivi olemasolu (**jalkoiden*), kuna ainsusetüveliste mitm. genitiivi (**jalkaden*) korral, näit. eesti keele põhjamurdes või soome keele edelamurdes, on selline arengukäik juba *a priori* välistatud [Alvre 1973 : 160 jj.; 1990 : 15]. *ka-*komitatiiv on kõikjal samuti paralleelse arengu tulemus, erandiks vaid isuri keele Alam-Luuga murre, kus ootaks *kerä-*esinemust. Vadja keele mõjul on mitmed muudki isuri-pärasused sealt kadunud. Geminaadiline *ssä-*terminatiiv on kogu Ingerimaal vadjailmeline. Seevastu noomeniparadigmiline ekstsessiiv on vadja keeles tulnud kasutusele ehk viimasena. Eesti ja vadja ühisjoonena kohatav *na-*, *nä-*komitatiiv on vaadeldava üheksa deklinatsioonijooone hulgas ainuke, mida ei saa pidada hilistekkeliseks.

Kirjandus

Ahlqvist, A. 1856, Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning. Acta Societatis Scientiarum Fennicae V 1, Helsingforsiae; Ahrens, E. 1853, Grammatik der Estnischen Sprache Revalschen dialektes, Reval; Alvre, P. 1973, Läänemeresoome aluskeele varasest murdeliigendusest, eriti eesti ja soome keelt silmas pidades // KK, 151–162, 291–299; 1989, Eesti kirja- ja murdekeele morfoloogiat // Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised 23, Tallinn; 1990, Deklinatsiooni ühisjooni eesti-vadja-isuri-soome keelelal // Itämeresuomalaiset kielikontaktit, Helsinki, 9–16; Ariste, P. 1948, Vadja keele grammatika, Tartu; 1956, Läänemeresoome keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk // Eesti rahva etnilisest ajaloost, Tallinn; 1960, Ekstsessiivist läänemere keeltes // ESA VI 1960, 145–161; 1963, Die Beziehungen des Wotischen zu den estnischen Mundarten // CI-FU I, Budapest, 212–215; 1965, Vadja keele ja eesti murrete suhetest // Sõna sõna kõvale. Paul Ariste teaduslikust tegevusest, Tallinn; 1981, Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega // Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised 14, Tallinn; Décsy, Gy. 1965, Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Wiesbaden; Genetz, A. 1895, Suomen kielioppi, Helsingissä; Hakulinen, L. 1925, Loppuäänteen kadon välittämiä äänneilmioita itämurteiden alueella // Vir., 118–125; Itkonen, T. 1972, Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta // Historiallinen Aikakauskirja 2; 1983, Välikatsaus suomen kielen juuriin // Vir., 349–386; 1984, Suomessa puhutun suomen kantasuomalaiset juuret // Suomen väestön historialliset juuret, Helsinki; Kettunen, L. 1913, Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferschen dialekt, Helsinki (MSFOu XXXIII); 1930, Vatjan kielen äännehistoria, Helsinki (SKST 185); 1940, Über das Verhältnis des ostseefinnischen Sprachen und die vorgeschichtliche Gruppierung der entsprechenden Völker // ÖESA 1938, Tartu; 1960, Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet, Helsinki (MSFOu 119); 1962, Estin kielen äännehistoria, Helsinki (SKST 156). Laanest, A. 1972, Itämerensuomalaisten kielten ryhmituskysynyksiä // Virittäjä 2: 1975, Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse, Tallinn; 1986, Isuri keele ajalooline foneetika ja morfoloogia, Tallinn; Leppik, M. 1975, Ingerisooime kurgola murde fonoloogilise süsteemi kujunemine, Tallinn; Leskinen, H. 1963, Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. Konsonantit, Helsinki (SKST 275); Must, M. 1987, Kirderanniku murre, Tallinn; Mägiste, J. 1925, Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned, Tartu; Oinas, F. 1961, The Development of Some Postpositional Cases in Baltic-Finnic Languages, Helsinki (MSFOu 123); Ojansuu, H. 1922, Itämeresuomalaisten kielten pronominioppia // Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja. Sarja B. Osa I. N:o 3, Turku; Porkka, V. 1885, Ueber den ingriscchen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermannländischen Dialekte, Helsingfors; Rask, R. 1834, Samlede afhandlinger I. København; Raun, A. 1971, Essays in Finno-Ugric and Finnic Linguistics // Indiana University Publications. Uralic & Altaic Series 107, The Hague; Ravila, P. 1941, Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen // FUF XXVII, 1–136; Renvall, K. 1840, Finsk språklära, Åbo; Ruoppila, V. 1955, Ayrämöismurteiden äännehistoria, Helsinki (SKST 245); Rätsep, H. 1979, Eesti keele ajalooline morfoloogia II, Tartu; Setälä, E.N. 1891, Lisiä suomalais-ugrilaisen kielitutkimuksen historiaan, Helsinki; 1899, Yh-

teissuomalainen äännehistoria, Helsinki; 1919, Vatjan kieli // Tietosanakirja X, Helsinki; 1926, Suomensukuisten kansojen esihistoria // Suomen suku I, Helsinki; 1932, Soome sugu rahvaste celjalugu, Tartu; Sjögren, A.J. 1833, Ueber die finnische Bevölkerung des St. Petersburgischen Gouvernements und ueber den Ursprung des Namens Ingermaunland // Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, VI Série, tome II, St. Pétersbourg; Stipa, G.J. 1990, Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neopositivismus, Helsinki (MSFOu 206); Särkkä, T. 1969, Itämerensuomalaisten kielten eksessiivi, Helsinki (SKST 291); Wiedemann, P.J. 1856, Über das Wotische in seiner Stellung zum Ehstnischen // Bulletin de la Classei Historico-philologique de l'Académie Impériale de Sciences de St. Pétersbourg XVIII, St. Pétersbourg; 1875, Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Petersbourg; Лаанест А.1966, Ижорские диалекты, Таллин.

Пауль А л в р е
(Тарту)

О ПРОИСХОЖДЕНИИ ВОДСКОГО ЯЗЫКА И ЕГО КОНТАКТАХ С РОДСТВЕННЫМИ ЯЗЫКАМИ

Резюме

Ученые ознакомились с водским языком впервые в конце XVIII века. Уроженец Нарвы Л. Трефурт в начале 80-х годов этого столетия правильно показал, что водский язык является самостоятельным прибалтийским языком. Ф. И. Видеман установил, что водский язык и южный диалект эстонского языка находится между собой в ближайшем родстве. Более верной оказалась теория Пауля Ариста, что в течение I тысячелетия н. э. говор северных эстов, живущих по ту сторону реки Нарвы, развился в самостоятельный, водский язык.

Во второй половине статьи автор рассматривает образование ряда морфологических категорий, которые типичны не только для водского и (прибрежно) эстонского языков, но частично и для других родственных языков в Ингерманландии (иллатив на *-s*, эссив на *-nna*, *-nnä*, комитатив на *-ka*, комитатив на *-na*, *-nä*, эксцессив на *-nta*, *-ntä*, терминатив на *-sä*, множ. число на *-a*, мн. число на *-loi*, *-löi*, мн. число на *-i* с сильной ступенью чередования).